

Дослідження творчої індивідуальності українських композиторів:
історичний аспект проблеми

Особистість творця у її детермінуючій проекції на художній твір довгий час ігнорувалась вченими. У якості наукового об'єкта вона представляла інтерес лише як соціальна особа: життя і творчість митця розглядалось крізь призму відображених у них об'єктивних закономірностей – конкретно-історичний явищ і суспільних процесів. Індивідуальні ж особливості, які багато у чому визначають амплуа творця, враховувались у значно меншій мірі. Це набуло характеру загальної для всіх мистецтв тенденції – розглядати геніїв поза зв'язком з їх людськими якостями. Розвиток творчої індивідуальності здійснюється у тісному зв'язку із формуванням особистості в цілому. Тому настільки важливою є структура особистості творця, її потреби, нахили, інтереси, переконання, вольові, емоційні та інтелектуальні особливості.

Проблема прояву особистості творця художнього твору у його творінні має теоретичну і практичну цінність, тому що від знання того, як і в якій мірі особистість митця розкривається у його творіннях, яке співвідношення об'єктивного і суб'єктивного начал у художньому творі, залежить правильність оцінки як цілих художніх напрямків, так і окремих творів, які іноді несправедливо звинувачують у суб'єктивізмі. Закономірною при цьому є опора на досягнення вчених у дослідженні специфічних якостей творчої особистості в різних сферах її прояву (музика і світогляд, художня творчість і талант, психологія творчості, композиторство, діалектика біологічного і соціального в людині). Метою даної статті є розкриття стану досліджень феномену особистості в українській композиторській творчості.

У науковій літературі існує значна кількість праць, в яких більш чи менш ґрунтовно розглядається проблема зв'язку особистості і творчості – це дослідження А.Л. Андрєєва, Ю.Б. Борева, А.Н. Іліаді, М.С. Кагана, Д.С. Лихачова, А.Н. Сохора, Л.Н. Столовича, М.Б. Храпченко та ін. Проте,

робіт, спеціально призначених теоретичному вивченню особистості митця, зокрема, українського композитора, все ще дуже мало й вони не повною мірою розглядають проблему.

Серед них слід відзначити дослідження А. І. Мухи “Процес композиторської творчості” (1979). Автор цієї роботи не лише наполягає на необхідності вивчення композиторської особистості у всій її цілісності, відзначаючи недостатню увагу вчених до її психофізіологічних і психологічних параметрів, але і розробляє систему категорій і понять для комплексного вивчення проблеми. Оригінальністю підходів характеризується “Проблема автора” М. М. Бахтіна (1981), де розкрито особистість автора літературного твору. Дослідник підсумовує, що автор повинен бути зрозумілим перш за все із події твору, як його учасник, як авторитетний керівник у ньому читача. Л. Т. Левчук наголошує на об’єктивно-суб’єктивному характері мистецтва (“У творчій лабораторії митця”, 1978). Зокрема, автор зазначає, що пізнаючи об’єктивну дійсність, митець відбирає ті її сторони і прояви, які найсильніше розкривають його власний внутрішній світ, світогляд, смаки, мистецьку позицію. Цю проблематику продовжує В.І. Самохвалова у праці “Человек в искусстве” (1987), стверджуючи, що мистецтво – це певним чином сплав об’єктивного і суб’єктивного, двобічний процес, коли не тільки об’єкт відображується суб’єктом, але і суб’єкт, який відображує об’єкт, накладає на його відображення відбиток своєї індивідуальності.

Н. І. Колесник розвиває тему особистості в мистецтві, акцентуючи увагу на дослідженні індивідуального стилю (“Личностные факторы становления эстетического отношения”, 1986), і доходить висновку, що особистісні фактори у мистецтві не вичерпуються його змістом, а безпосередньо відображуються і на формі. А. П. Могильний у монографії “Культура і особистість” (2002) акцентує увагу на відтворенні дійсності у мистецтві і стверджує, що індивідуальна форма узагальнення життєвих явищ не замикає творця у власному внутрішньому світі, а навпаки, підносить його над буденністю і дає змогу піднятися над нею іншим. І.В. Живоглядова у статті “Художня уява як

засіб самореалізації митця”, аналізуючи процес художньої творчості, доходить висновку, що у процесі творення реалії внутрішнього світу суб’єкта творчості підносяться до конкретно-чуттєвого образу. Завдяки цьому уявленню моменти внутрішнього життя творця об’єктивуються, набуваючи у художньо-образній формі цілісності, завершеності, досконалості у часі, просторі, бутті.

У музичній творчості не тільки відбивається індивідуальність та унікальність композитора. Вона тісно пов’язана і з індивідуальністю та унікальністю слухача. Цей бік проблеми досліджували Л.М. Столович, О.М. Рубан та інші. Так, останній пише, що реципієнт (слухач) сприймає головні ідеї твору, керуючись єдиною структурою естетичних відношень, а також особистим досвідом, що і визначає багатоманітність форм розуміння музики. Мета творчості композитора полягає у тому, щоб реалізувати своє ставлення до світу. Реципієнт же за допомогою аналогічного творчого методу на основі даного образного матеріалу „входить у світ уявлень митця і через нього – до глобальних визначень свого власного та загальнолюдського буття” [1].

Історія становлення і розвиток української професійної музики відображена у роботах Архімовича Л., Гордійчука М. “М. Лисенко: життя і творчість” (1992), Завальнюка А. “Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи” (2002), “Микола Лисенко у спогадах сучасників” (2003), Ревуцького Д.М. “Микола Лисенко. Повернення першоджерел” (2003). Особливої уваги заслуговують збірники статей останніх років “Леся Дичко: грані творчості”, 2002; “Мирослав Скорик”, 2000; “Музичний світ Бориса Лятошинського”, 1995; “Віталій Губаренко: Сторінки творчості”, 2003. В усіх цих творах тією чи іншою мірою приділяється увага розкриттю особистостей композиторів.

Серед матеріалів, залишених сучасниками найбільший інтерес представляють спогади видатних композиторів, музикознавців, диригентів, режисерів, виконавців (Косенко В.С. “Спогади. Листи”, 1975; Лятошинский Б.Н. “Воспоминания. Письма. Материалы”, 1985 – 1986 та ін.). Їм належить ряд

влучних спостережень не лише відносно творчості, але і особистостей великих композиторів. Великий інтерес мають спогади музичних і театральних діячів, які тісно спілкувалися з композиторами на ґрунті виконання їх творів, а також які мали можливість спостерігати того чи іншого композитора у його культурно-суспільній діяльності. Надійшли і найдостовірнішими із усіх збережених літературних джерел є щоденники композиторів. Записи ці робилися для себе, і тому серед них є справжні перлини одкровення, доступні читачеві.

Названі вище збірки значно збагатили українську музичну науку новими відомостями про життя і творчість митців, накреслили нові проблемні русла якими може піти вивчення та пропаганда їх творчості не лише в українській, а й у загальноєвропейській музичній культурі.

Зокрема, збірник, присвячений М. Скорику, – це, перш за все, спроба вписати композиторські пошуки М.Скорика в „дзеркало” історичної перспективи. Стаття Любові Кияновської – однієї з перших музикознавиць, хто зробив відчутний „прорив” у вивченні творчої спадщини композитора, аналізує його твори під кутом їх проблемного висвітлення. На ще більш означеному стилеутворюючому векторі – контексті постмодернізму – зосереджена розвідка талановитого композитора і дослідника, учня М.Скорика, О.Козаренка. Автор не тільки кваліфіковано вписує композиторський доробок свого вчителя в європейський музичний контекст, а й обґрунтовує модель його специфічно-галицької виразності.

У статтях збірників “Борис Николаевич Лятошинский” (1987), „Музичний світ Бориса Лятошинського” подається порівняльний аналіз творчих індивідуальностей: Лятошинський – Довженко, Лятошинський – Лисенко (М. Копиця, О. Таранченко), а також здійснюється історико-біографічний аналіз особистості митця (І. Царевич, К. Шамаєва), відкриваються невідомі історичні та архівно-епістолярні відомості раннього періоду життєвого і творчого шляху композитора, що є цікавим у руслі досліджуваної проблеми. Про прагнення композитора поєднувати оригінальні прийоми розвитку з типово народними писали Н. Герасимова-Персидська, Н. Горюхіна, М.

Гордійчук та інші. Н. Запорожець в журналі “Советская музыка”, 1960, №1 опублікувала статтю “Слов’янські образи в музиці Б.Лятошинського”, де справедливо підкреслила загальнослов’янське значення музики Лятошинського, своєрідний інтонаційний синтез слов’янської пісенності у його творах.

У збірнику С. Людкевича “Дослідження, статті, рецензії, виступи” (2000) подано теоретичні дослідження й розвідки, які дають можливість з’ясувати питання розвитку музичної культури на Західній Україні першої половини ХХ століття, а також доповнюють відомості про творчу особистість митця.

Увага до індивідуальних особливостей авторської особистості - об’єктивна вимога науково-біографічної методики: “Автор як особистість, у владі поетичної правди, а поетична правда – поєднання об’єктивної дійсності і незалежного від волі автора життя його розуму і його серця” [2; 30]. З цим перегукуються і виступи В. Медушевського за те, щоб піднести саму фактологічну основу музикознавства, відновити біографічні факти, що дають духовним пошукам композиторів правильне висвітлення [3; 16]. Вивчення біографії допомагає виявити деякі загальні фактори зародження, формування, становлення художньої особистості – знайомство з мистецтвом, з мовою художніх форм.

Розкриття особистості композитора не тільки за допомогою мемуарно-документальних свідчень, але і через найголовніший, щирий авторський документ духовного життя композитора – його музику – вже досить апробований дослідниками шлях. Саме в музиці – справжня “біографія” його душі, і саме тут ми зможемо прослідкувати з усією очевидністю її злами і повороти, і в результаті досягнути справжнього митця. Проте зворотна проекція – особистості на музику, зокрема, на музичну мову – поки що у достатній мірі не здійснена. Музикознавство у цьому відношенні відстає від літературознавства, де дослідження особистості письменника і творчості давно спирається на авторську продукцію як на найбільш об’єктивний

джерелознавчий матеріал поряд з епістолярієм, щоденниками, мемуарами. З метою дослідження вираження особистості композитора у музиці використовуються і художні твори автобіографічного характеру – форма відкритого самовираження автора. Звісно, відставання музикознавства цій сфері обумовлене і тим, що образність музичної мови важко піддається вербалізації і композиторський словесний коментар художнього задуму, як правило, уже самого смислу, не адекватний йому.

Саме сьогодні архівні фактологічні матеріали дають можливість встановлювати механізм “особливих думок”, авторів тих чи інших заборон, куди входили фальсифіковані (а можливо і справжні) анонімні листи, записки і листи (теж часто анонімні) “груп товаришів”, записи посадових осіб апарату партії. А вони часто вражають своєю відверто неправдивою позицією, зведенням рахунків з окремими колегами або цілими колективами. Все це досить відомі речі, які не потребують конкретизації, якої вдосталь.

Останнім часом в музикознавчій науці набирає обертів джерелознавчий напрямок досліджень, що за висловленням вчених “спрямований на заповнення фактологічних „лакун” національної історії музичної культури. На цьому шляху перед науковцями стоїть ряд суттєвих завдань, які, перш за все, формуються в перспективі поповнення джерельної бази музичної історії, створення передумов для розвитку теоретико-методологічних проблем джерелознавства.

Вітчизняні джерелознавчі пам'ятки ХХ ст. в загальному музикознавстві — це майже біла пляма в нашій науці. З різних причин, головно соціально-політичних, науковці описували джерелознавчі об'єкти першої і особливо другої половини ХХ століття в компліментарному плані, звертаючи увагу на так би мовити потрібне і не згадуючи непотрібне. Не є секретом і те, що основні джерелознавчі пам'ятки були просто заборонені і тим самим виключені з наукового обігу, що формувало викривлене уявлення про хід історичного музичного процесу. Оскільки така джерелознавчо-цілісна методика аналізу музичного твору видається багатоскладовою, розгалуженою і потребує

комплексного підключення різни маловивчених факторів, зупинимося на одному з перспективних напрямків – епістології, або листуванні і його функції у контексті твору.

Епістологія (з грецької – листування, кореспонденція) – це не тільки історія вивчення листів, це наука узагальнення за формулою: від концепції листа – до нового в історії, її осмисленні. Адже листування – об’єкт культури свого часу, резерв наукового, інформаційного потенціалу, джерела цілісної еволюції світобачення, пізнання епохи через особистість, особистості через події епохи, а творчої особистості через її спадщину.

Відомо лише декілька друкованих праць епістолярного спрямування — збірник матеріалів, упорядкований Н. Матусевич та Л. Грищенко. Більшу частину його складає мемуаристика, а також “Епістолярна спадщина” Б. Лятошинського (2002). Епістолярій Бориса Миколайовича вражає інформаційною насиченістю, широтою світобачення, глибиною трактування сучасних митцеві подій, часто несподіваним поглядом на відомі історичні факти. Перед нами відкрилися невідомі сторінки життя і творчості композитора, його стосунки з колегами, державними інстанціями. В листах проливалось світло на функціонування такої суперечливої організації, як СКУ, а головне, на історію створення, виконання і подальшої долі творів композитора. Трагічні сторінки епістолярію не тільки зворушують, а й ще раз змушують нас усвідомити, якої сили впливу майстра має українське музичне мистецтво.

У кореспонденціях Б.Лятошинського піднімається проблема людського самовизначення, сенсу і мети творчості, їх спроектованість на світоглядні орієнтири. Листування Лятошинського з Глієром від 20-х до 50-х років змальовує нам образ людини-філософа, спочатку з активно-романтичним ставленням до життя і величезною вірою в свої творчі сили, а потім людини-реаліста, що відчуває глибокий трагізм своєю долі.

Надзвичайно складним видається завдання ревізії вже актуалізованих джерел, очищення їх від ідеологічних нашарувань, спотворення і фальсифікації.

Важливим залишається віднайдення матеріалів, що штучно приховувались в так званих „спец фондах” попередніми політичними режимами. А це, в свою чергу, ставить нові завдання в роботі з фактичним матеріалом.

Таким чином, віддаючи належне в історико-теоретичному осмисленні феномену особистості в українській музичній культурі, ми не вважаємо її вичерпною. Не буде перебільшенням констатувати відсутність окремих досліджень з проблеми унікальності особистості в музичній діяльності. Цілісна картина у вивченні музичного твору, з нашої точки зору, неможлива без підключення джерелознавчих факторів. Саме вони можуть суттєво висвітлити такі грані концепційно-драматургічних, мовно-лінгвістичних, формотворчих та інших параметрів, які докорінно змінять або доповнять наші уявлення про твір та його автора.

Література:

1. Рубан О.М. Естетична діяльність: вияв унікальності особистості: Дис... канд. філос. наук. – К., 1997.
2. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. – К., 2000.
3. Медушевский В. О предмете и смысле истории музыки // Музично-історичні концепції у минулому і сучасності. – Львів, 1997.